

yo ve Televizyon Kurumu repertuarında kayıtlıdır. Bazılarının güftesinin de kendisine ait olduğu bu eserler arasında, "Gül sen gülün olayım" ve "Gülmedi şu bahtım gülmedi gitti" mısraları ile başlayan hicaz, "Hicrânı açmıştır sinede yara" mısra ile başlayan mâhur, "Yıldızlı semâlarda haşmet ne güzel şey" mısra ile başlayan kürdîli-hicazkâr makamındaki şarkıları onun çok sevilen eserlerindedir. Bestekârın zengin olduğu söylenen nota koleksiyonu vefatından sonra evinden çalınmıştır. Ege Üniversitesi Devlet Türk Müsiki Konservatuarı Temel Bilimler Bölümü'nde Gülten Özdürgen tarafından *Sadi Hoşses. Hayatı, Eserleri, Besteciliği* adlı bir mezuniyet çalışması yapılmıştır (1993).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 253-254; Rahmi Kalyacıoğlu, *Türk Musikisi Bestekârları Külliyyatı Sayı 7: Sadi Hoşses*, İstanbul 1960; Mustafa Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, İstanbul 1970, s. 578-580; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, II, 170-171; Cevdet Kozanoğlu, *Radyo Hatıralarım*, [Ankara] 1988, s. 11, 13; *TSM Sözlü Eserler*, tür.yer.; "Okuyucularımızdan: Sadi Hoşses", *Radyo*, sy. 6, Ankara 1942, s. 17; Kemal Deniz, "Sadi Hoşses Neler Anlattı?", *Radyo Haftası*, sy. 11, İstanbul 1950, s. 26-32; "Sâdi Hoşses", a.e., sy. 46 (1951), s. 37; Zahide Tarhan, "Sâdi Hoşses'le İstanbul'da Yapılan Meraklı Röportaj", a.e., sy. 124 (1952), s. 6-9; Nevres Arı, "Ankara'nın Kıymetli San'atkârı Sadi Hoşses", a.e., sy. 193 (1954), s. 15-19; Vural Sözer, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, s. 181-182 (maddenin yazımında Sadi Hoşses'in hanımı Servin Hoşses'ten alınan bazı doküman ve şifahî bilgilerden de faydalanılmıştır).

NURİ ÖZCAN

HOTEN

Doğu Türkistan'ın güneyinde tarihî bir şehir ve bölge.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Uygur özerk bölgesi"nde ve Pamir-Altın dağları silsilesinin kuzeyi ile Taklamakan çölü arasında yer alır; denizden ortalama 1300-1500 m. yüksekliktedir. Tarım ırmağının kolu olan Hoten Derya'nın orta bölümünde bulunan Hoten şehrinin 1980'li yıllardan sonra 130.000 nüfusa ulaştığı tahmin edilmektedir. Hoten Derya'ya bağlı kanallarla sulanan bölge topraklarında meyvecilik, bağcılık ve pamukçuluk gelişmiştir. Bunların yanında hayvancılık da önemlidir; özellikle çevredeki bozkırlarda yayılan koyunlardan elde edilen kaliteli ince yünler meşhurdur. Bölgenin en eski ve en önemli iş kolu ise ipekçiliktir; hükümet de bu kola daha fazla önem vermektedir.

Hoten tarih boyunca buradan çıkarılan yeşimle (nefrit, jad) tanınmıştır.

İlk ismi Yotkan olan Hoten, Eskiçağ'dan itibaren Budist kültürünü Orta Asya'ya bağlayan en önemli merkezi teşkil etmiştir. Çinliler tarih boyunca buraya büyük önem vermişler ve Türkler gibi kutsal taş kabul ettikleri yeşim sebebiyle Hotenliler'i daima hoş tutmaya çalışmışlardır. Öte yandan Hindistan ve Tibet'e yakın olması şehri bir anlamda Orta Asya'nın merkezi durumuna getirmiştir. Bugünkü Hoten'in 8,5 km. batısında bulunan harabelerde yapılan kazılarda çeşitli manastır kalıntıları ortaya çıkarılmış ve keşif hücrelerinde Budizm'le ilgili birçok Sanskritçe belgeye rastlanmıştır. Burada ele geçirilen küçük buluntular ve duvar resimleri Hint, Çin ve Greko-Budist dinî sanatlarının özelliklerini taşımaktadır.

Milâttan önce II. yüzyılda Çin'in Roma ve Ön Asya kültürlerini tanımaya başlamasıyla birlikte bu yöne doğru istilâlarını geliştirmesi sonucunda hâkimiyetini Hoten yakınlarına kadar ulaştırdığı görülür. Bu sıralarda Çin ile Batı âlemi arasında münasebet kuracak olan İpek yolunun açılması ve bir kolunun Hoten'den geçmesi şehrin önemini daha da arttırmıştır. O dönemlerde Büyük Hun İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında olduğu anlaşılan şehir milâttan sonra 74 yılında Çinliler'in eline geçmiş, II. yüzyılın başlarında ise bağımsız küçük bir devlet haline gelmiştir. Fakat daha sonra Tabgaçlar'a, onun arkasından da Göktürk Hakanlığı'na tâbi olan bu devlet, 630'da Göktürkler'in yıkılmasından sonra Çin'deki Tang hânedanlığına bağlanmıştır. Bu dönemde şehirde Türk âdetlerinin iyice yerleştiğini gören Çinliler, halkın yadırgamaması için tayin ettikleri valiye bir Türk unvanı vermişlerdi. Hoten'den geçen ünlü Budist rahibi Hsüan Tsang (ö. 664) burayı çok beğendiğini, insanların temiz, ahlâklı ve zengin olduklarını, ilmî meselelerle ve çeşitli sanatlarla uğraştıkları gibi eğlenmesini de bildiklerini, müsiği, şarkı ve rakstın hoşlandıklarını, yün ve derinin yanı sıra ipek, beyaz çuha gibi daha değerli kumaşlardan yapılmış elbiseler giydiklerini bildirmektedir. 744 yılında kurulan Büyük Uygur Kağanlığı sınırlarına dahil olan Hoten, bu devirde ve özellikle bu devletin 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılması üzerine bölgenin yoğun biçimde Uygur göçmenlerince iskân edilmesinden sonra tamamen Türkleşti; Uygurlar'ın X. yüzyılın sonlarında Kara-

hanlı Devleti'ne bağlanmasından sonra da İslâmlaştı. Hotenliler'in İslâmiyet'le tanışmaları ilk defa, Karahanlılar'ın burayı henüz hâkimiyetleri altına almadıkları yıllarda Baytaş Mûsâ Kağan'ın gönderdiği davetçi Ebû'l-Hasan Muhammed b. Süfyân el-Kalamâtî vasıtasıyla 360 (971) yılında olmuştur.

İslâm kaynakları içinde Hoten'le ilgili olarak verilmiş en ayrıntılı bilgilere, IV. (X.) yüzyılda yazılmış olan *Hudûdü'l-âlem*'de ve Gerdîzî'nin *Zeynü'l-aḥbâr*'ında rastlanır. *Hudûdü'l-âlem*'de Hoten hakkında, Türk kabile ve memleketlerinin anlatıldığı bölümde değil Çin'in tasvir edildiği kısımda bilgi verilir. Hoten'in iki nehir arasında kurulduğundan ve sakinlerinin genellikle ham ipek ticareti yaptıklarından bahsedilir. Hoten hükümdarlarının kendilerini Türkler'in ve Tibetliler'in beyi olarak tanıttıkları, Çin ve Tibet sınırında oturdukları, nahiyelerde sorumlu beylerin bulunduğu, bölgeden 70.000 muharip çıktığı ve ayrıca Hoten nehrinden yeşim taşı elde edildiği verilen bilgiler arasındadır (s. 85-86). V. (XI.) yüzyıl müelliflerinden Gerdîzî ise Hoten'in Çin sınırında büyük bir şehir olan Kücâ'ya on beş günlük mesafede olduğunu, şehirde çok sayıda put bulunduğunu, şehre Dokuz Oğuzlar'ın hâkim olduğunu, halkın Şamanizm'i benimseydiğini, şehirde iki kilisenin yer aldığını, kuzeyinde müslümanlara ait bir mezarlığın bulunduğunu, ahalinin Araplar gibi giyindiğini, meyve, arpa, buğday, darı, susam ve pamuk yetiştirildiğini, çok sayıda dut ağacı bulunduğunu, ipekçilik yapıldığını ve halkın ipek elbiseler giydiğini, yörede çok sayıda değirmen bulunduğunu ve değirmenlerdeki un eleklerinin ipekten yapıldığını anlatır (*Zeynü'l-aḥbâr*, s. 270-271).

XI. yüzyılın başlarında tamamen Karahanlılar'ın idaresi altında bulunan Hoten, Karahanlı Hükümdarı Yûsuf Kadır Han'dan sonra üç oğlundan Şerefüddeve Ebû Şücâ' Arslan Han'ın idaresine bırakıldı. Hoten daha sonra Karahıtaylar'ın eline geçti. Bölgeye ilk defa 1128 yılında hücum eden Karahıtaylar Hoten ile birlikte İmil, Balasagun ve Kâşgar'a da saldırdılar. Bu ilk akın Arslan Han Ahmed tarafından durdurulduysa da iki yıl sonra bu bölgelerin tamamı Karahıtaylar'ın eline geçti. Hârizmşah Alâeddin Muhammed ile Nayman Prensi Güçlüğ (Güçlüğ, Küçlük) Karahıtaylar'a karşı bir ittifak yapmışlardı. Buna göre Hârizmşah, Karahıtay Hükümdarı Gürhan'ı ortadan kaldırırsa Kâş-

gar ve Hoten'e kadar uzanan topraklar Hâzirîmşahlar'a verilecekti. Fakat Güçlüğ ondan daha erken davranıp Gürhan'ı esir aldı ve Karahıtaylar'ın başına geçti (1211). Gürhan bu tarihten itibaren üç dört yıl boyunca hasat mevsiminde bölgenin çeşitli şehirlerine düzenli akınlar yaptırarak mahsule el koydu. Açlık ve sefaletle karşı karşıya kalan halk Güçlüğ'e boyun eğdi. Daha sonra Kâşgar'a ve oradan da Hoten'e giden Güçlüğ halka yaptığı baskıları daha da arttırdı. Ezan okunması yasaklandı, camiler ve medreseler kapatıldı; halk Budizm'e geçmeye zorlandı. Cüveynî'ye göre Güçlüğ 3000'e yakın âlim, zâhid ve fakih kalabalık bir kitlenin huzurunda İslâmiyet'in hak din olduğunu ispat etmeye çalıştı; fakat hiç kimse buna cesaret edemedi. Sadece Alâeddin Muhammed el-Hotenî hiç çekinmeden Güçlüğ'ün yanına kadar giderek inandıklarını bütün açıklığıyla anlattı. Güçlüğ bu beklenmedik tavır karşısında çok öfkelen-di ve Alâeddin Muhammed'i Hoten'deki medreselerden birinin kapısında astırdı (*Târih-i Cihângüşâ*, I, 124). Müslümanları bu durumdan Cengiz Han'ın Cebe Noyan kumandasında gönderdiği Moğol kuvvetleri kurtardı (1218). Ögedey Han zamanında (1227-1241) Türkistan, Mâverâünnehir, Otrar, Uygur ülkesi, Hoten, Kâşgar, Cend, Hârizm ve Fergana toprakları Vezir Mahmud Yalvaç ve oğlu Mesud Bey'in idaresine bırakılmıştı. Moğol Büyük Hanı Kubilay döneminde (1260-1294) Muhammed oğlu Satılmış ve Ramazan adlı Hotenli Türkler Çin sarayında yüksek memuriyetler ifa ettiler. Kubilay ile Çağatay Hükümdarı Barak Han arasındaki mücadele sırasında Hoten Çağatay kuvvetlerince yağmalandı (1266). 1270 yıllarında Hoten Kubilay Han'a, Yarkent ise Çağatay Hükümdarı Kaydu Han'a bağlı idi.

Timur 1396'da Hoten ve Çin'e bir sefer yapmayı planlıyorsa da bu fikrinden vazgeçip Hindistan seferine çıktı. Daha sonra Hoten, Endican ve Kâşgar'ı Şâhruh'un oğlu İbrâhîm Sultan'a verdi. 1419 yılında Timur'un oğlu Şâhruh tarafından Çin'e gönderilen elçi Gıyâseddin Nakkaş, dönüşünde eşkiya çetelerinden korktuğu için çölden geçmeyi tercih etmiş, 18 Mayıs 1422'de Hoten'e, 13 Haziran'da da Kâşgar'a ulaşmıştı. Timurlular zamanında başşehir Semerkant'a Hoten'den elmas ve yakut gibi kıymetli taşlar getirilirdi. Doğu Türkistan, XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarında Çağatay hanları ile Timur'un ahfadı arasında geçen taht mücadelelerine sahne oldu. Çağatay

hanları mağlûp edilip devletleri ortadan kaldırılınca Sultan Ebû Bekir Duğlat Kâşgar, Yeni Hisar, Yarkent, Hoten ve Kücâ şehirlerini içine alan bölgede bağımsızlığını ilân etti. 1678'de Doğu Türkistan'da Hocalar devri başladı ve 1755 yılına kadar sürdü. XVIII. yüzyılın ortalarında Kâşgarlılar Cungarlar'a karşı isyan edince Hotenliler de onlara katıldılar. Fakat Hocalar'ın ikiye bölünmesinden sonra çok geçmeden Çinliler Hoten de dahil olmak üzere bütün bölgeyi ele geçirdiler.

1826'da Kâşgar'da Sâlih Hoca'nın oğlu Cihangir'in başlattığı isyan sonunda Çinliler'in yöreden çıkarılması üzerine Hoten, Yeni Hisar ve Yarkent halkı da Cihangir'i hükümdar kabul etti; fakat iki yıl sonra onun yakalanarak Çin'e götürülüp idam edilmesiyle birlikte tekrar esaret altına düştü. Bu sıralarda Hokand hanlarından Madali diye tanınan Mehmed Ali Han 40.000 kişilik ordusuyla Kâşgar'a yürüyerek bura ile birlikte Yarkent, Hoten ve Aksu'yu da Çinliler'den kurtardı. Ancak bu ordu Buhara Hanlığı'nın Hokand Hanlığı'nı tehdit etmeye başlamasından dolayı geri dönmek zorunda kaldı ve kurtarılan bölgeler tekrar Çinliler'in eline geçti (1831). 1846 yılında Muhammed Emin'in (Katta Tora) önderliğinde başlayan "Bin Yiğit" (bin kişi) İsyanı neticesinde Hoten Çin hâkimiyetinden tekrar kurtulma imkânı bulduysa da 1848'de yeniden Çinliler'in eline düştü. 1861 ayaklanmasının ardından 1864'te ortaya çıkan Doğu Türkistan'daki beş küçük devlet içinde Hoten de vardı. Bu arada Çinliler Hocalar'ı sürgünde tutması için Hokand yöneticilerini ikna etmelerine rağmen Hoca Büzürg ve onun subayı Yâkub Beg'in kendilerine karşı çıkışlarını engelleyemediler. 1866-1867'de Yâkub Beg gücünü arttırdıktan sonra Hoten üzerinde de hâkimiyet kurdu. 1877'de Yâkub Beg'in ölümü üzerine Hoten Valisi Niyaz Beg bağımsızlığını ilân etti; fakat harekete geçen Yâkub Beg'in oğlu Beg Kuli Beg'in karşısında yenilerek Çinliler'e sığındı. Daha sonra Beg Kuli Beg Hoten'den geri çekilince Niyaz Beg tekrar bağımsızlık yoluna gittiysede Ekim 1877'de Beg Kuli Beg yeniden bölgeyi ele geçirdi. Aralık 1877'de ise Çinliler bütün Doğu Türkistan'ı istilâ ettiler.

Çinliler, Doğu Türkistan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi Hoten'de de şiddetli bir baskı rejimi uyguladılar; bu arada bölgenin bütün tabiat zenginlikleri sömürüldü. Bu duruma dayanamayan Doğu Türkistan Türkleri, 1931'de Kumul'da (Ha-

mi) bir direniş başlattılar ve 1933 yazında Hoten halkı da onlara katıldı. Mehmed Emin Buğra liderliğinde başlatılan bu hareket sonucunda Doğu Türkistan Türk İslâm Cumhuriyeti kuruldu (Kasım 1933). Ruslar'ın ve Çinliler'in ortak hücumları sırasında birçok katliam yapıldı; ancak yine de Doğu Türkistan'ın istiklâl mücadelesi 1949'daki Çin Halk Cumhuriyeti'nin işgaline kadar sürdü. Bu tarihten sonra komünist idareyle yönetilen Hoten 1955'te o yıl kurulan ve yeni toprak anlamına gelen "Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi"ne dahil edildi.

Hoten'de yeni Çin idaresine karşı bazı ayaklanmalar olmuşsa da herhangi bir başarı sağlanamamıştır. Bunların ilki 15 Kasım 1955'te gerçekleştirildi. Fakat hareket, isyan edenlerin tarafında görünen bir Çinli albayın hazırladığı tuzak sonucu kısa zamanda bastırıldı ve yakalanan liderler idam edildi. Bu isyandan sonra Hoten'e yapılacak yatırımlar on yıllık bir süre için durduruldu ve buradan yüksek okullara kabul edilen öğrenci sayısı azaltıldı; ayrıca halkın diğer şehirlere gidiş gelişi kısıtlandı. Bütün bu tedbirlere rağmen 1958'de iki ayaklanma daha meydana geldi; fakat yine herhangi bir başarıya ulaşılmadı. Nisan 1962'de Karakaş kazasında Tursun Hâfız tarafından kurulan Şarkî Türkistan Partizanları adlı teşkilâtın üyeleri faaliyete geçmeden yakalandılar.

Hoten, âlimleri ve faziletli insanların çokluğuyla meşhurdur. Hotenî (Hutenî) nisbesiyle tanınan bu âlimlerden biri Haccâc el-Hotenî diye bilinen fakih Süleyman b. Dâvûd el-Hotenî'dir. Kadı Cemâleddin Mehmed el-Hotenî de Anadolu Selçuklu Hükümdarı IV. Kılıcarıslan'a vezirlik yapmıştır.

Hoten belgelerinde Kara Tatarlar, Şato ve Çumul aşiretleriyle birlikte Lob-Nor ve Kansu arasında yaşayan kabilelerden bahsedilmektedir. Ali Şîr Nevâî, *Ferhâd ü Şîrin* adlı eserini Hârizm ve Hoten Türkleri ile Çinliler'in arasında geçen bir hikâyeye şeklinde kaleme almıştır. Anadolu Selçuklu Hükümdarı IV. Kılıcarıslan, 1256'da Karakorum'a Moğol kağanının huzuruna gittikten sonra dönüşünde ağabeyi II. Keykâvus'a gönderdiği mektupta Hoten'den geçtiğini söyler. İlhanlılar döneminde Hotenli maliye memurlarının Diyarberkir bölgesine getirildiği ve Kâşgarlılar'la Hotenliler'in Kayseri, Konya ve Niğde taraflarına yerleştirildiği bilinmektedir.

Halısı, cevizi ve yeşim taşı çok meşhur olan Hoten'de metal ve değerli taş işle-

meciliği gelişmiştir. Çok eski tarihlerden beri sulu tarım yapılan Hoten'in başlıca ürünleri buğday, mısır, pirinç ve darıdır. Ayrıca dut, pamuk ve çeşitli meyveler yetiştirilir. İpekli kumaş dokumacılığı da yaygındır. Hoten'e ipek böceği kozası ilk defa Çinli bir prenses tarafından gizlice getirilmiş ve halk ipekçiliğe ilgi göstermiştir. Bölgede çıkarılan koyu yeşil -kahverengi damarlı süt beyazı yeşimi bütün Türkler kutsal saymışlar ve kılıçlarında, kemerlerinde, atlarının koşum takımlarında düşmana galip geleceklere inancıyla kullanmışlar, ayrıca bu konuda Çinliler'e de örnek olmuşlardır. "Yağmur taşı" da denilen bu taşın şaman tarafından suya atılması halinde yağmur yağdırdığına inanılırdı.

Hoten, klasik Türk ve İran edebiyatlarında Hoten veya aynı bölgede bulunan Hitay (Hitâ, Hatâ) dolayısıyla misk (müşg) ve âhu kelimeleriyle tamlamalar kuru-larak (müşg-i Hoten, âhû-yı Hoten) sık sık anılır. Hoten bölgesinde sürüler halinde yaşayan bir tür âhu (misk âhusu, âhû-yı misk) bulunur ki yılda bir defa göbeğinde biriken donmuş pıhtı halindeki nâfeyi düşürür. Kara renkli bu nâfe, kozmetik sanayiinde de kullanılan miskin ham maddesi olup âhuların Hoten bölgesindeki lâle ve sümbülleri otladıkları için bu güzel kokuyu meydana getirdiklerine inanılır. Hoten âhularının misk ile olan bu münasebeti, klasik Türk şiirinde sevgili ve onun gerek renk (siyah) gerekse koku yönünden miski andırın zülûflerini temsil eder (Bir rûte müşgrîzdır ki zülû-i muanber / Reşkiyle nâfe-i Hoten'in bağı hûn olur -Mesîhî-). Bazan coğrafi bir bölge olma özelliği yahut "hatâ" kelimesiyle cinas oluşturması vesilesiyle de anılan Hoten (Ol büt-i Çin ü Hatâ kim turra-i müşgîni var / Ne hatâmız gördü kim ebrûlarının çîni var -Ahmed Paşa-) çekik gözlü, acımasız savaşçıların yurdu olarak da anılır (Kanına âşıkın susamış-tır Hitâ gözün / Fesh-i azîmet etme ki fikrin hatâ değil -Nesîmî-).

BİBLİYOGRAFYA :

Hudûdü'l-âlem (Minorsky), s. 85-86, 259-260; Gerdîzi, *Zeynü'l-ahbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347, s. 261, 264-265, 269-271; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 270, 299; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (Öztürk), I, 124, 126, 128, 130, 132; II, 7, 104; III, 48; Müstevfî, *Nûzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 258; Haydar Mirza Duglat, *Târîh-i Reşîdî* (trc. E. D. Ross - N. Elias), Delhi 1986, s. 52, 256-257, 293, 297, 301; H. Lansdell, *Chinese Central Asia. A Ride to Little Tibet*, London 1893, II, 83-85, 165-166, 177, 189, 191, 193, 195, 206, 211; A. Stein, *Ancient Khotan*, I-II, Oxford 1907; a.m.f., *Innermost Asia*, Oxford 1928, s. 91, 99, 109; Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul 1946), İstanbul 1981, s. 39, 69, 123, 249, 272; O. Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, New York 1951, s. 185; Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan*, İstanbul 1952, s. 28-31; İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 53, 112, 226, 227; a.m.f., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984, s. 65, 83, 94, 103; Bahaeddin Ögel, *Sino-Turcica*, Taipei 1964, s. 168-169, 170, 171; Emel Esin, *Antecedents and Development of Buddhist and Manichean Turkish Art in Eastern Turkestan and Kansu*, İstanbul 1967, s. 37, 47, 48; Gülçin Çandarlıoğlu, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*, İstanbul 1967, s. 17 vd., 23 vd., 123 vd.; a.m.f., "Kao Chü-huei Seyahatnâmesi", *Beşinci Milletler Arası Türko-loji Kongresi, Tebliğler III: Türk Tarihi*, İstanbul 1986, I, 187-190; E. Knobloch, *Beyond the Oxus*, London 1972, s. 220, 223, 224, 231, 232; Yusuf Dönmez, *Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, İstanbul 1973, s. 27, 30, 65; Baymirza Hayit, *Türkistan : Rusya ile Çin Arasında* (trc. Abdülkadir Sadak), Ankara 1975, s. 14, 18, 19, 36, 139, 140, 142, 145, 147, 310; Erkin Alptekin, *Uygur Türkleri*, İstanbul 1978, s. 24-30, 124; Barthold, *Türkistan*, s. 292-293, 300-301, 392, 506, 564; a.m.f., "Kara-Hitaylar", *İA*, VI, 274; a.m.f., "Hoten", a.e., V/1, s. 565-567; Ahmet Rıza Bekin, *İpek Yolu*, Ankara 1981, s. 25, 36, 41, 42; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkele-ri*, Ankara 1985, s. 21, 25, 60, 78, 80, 198, 200; L. Liğeti, *Bilinmeyen İç Asya* (trc. Sadrettin Karatay), Ankara 1986, s. 213 vd., 228-244; Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul 1989, s. 265-268; A. D. W. Forbes, *Doğu Türkistan Harp Beyleri* (trc. Enver Can), Ankara 1991, s. 62-98, 112-158, 229-284; M. Kutlu, "Şehid Fetheddin ve Hoten Atçüy Ayaklanmasının 35. Yıldönümü", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, IV/29, İstanbul 1991, s. 3-6; O. Pritsak, "Kara-Hanlılar", *İA*, VI, 253; L. Hambis, "Khotan", *EP* (İng.), V, 37-39.

AHMET TAŞAĞIL

HOTİN

Ukrayna'da eski bir kale ve şehir.

Ukraynaca Xotyn, Romence Hotin, Lehçe Chocim şeklinde anılmakta olup Kuzey Moldova'da Dinyestr (Dnister / Turla) nehrinin sağ kıyısında yer almaktadır. Burası hakkında ilk bilgiler XIV. yüzyıla kadar inmektedir. Bu dönemde bir Ortaçağ kalesi olarak Moldova (Boğdan) beylerinin idaresi altında bulunmaktaydı. 1387'de Hotin Kalesi dizdarlarının adlarına rastlanması bu sıralarda askerî bir istihkâmın varlığına işaret etmektedir. Taştan yapılmış kalenin inşaa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte bunun II. Stefan'ın idaresi döneminden biraz önceye gittiği sanılmaktadır. Hotin ayrıca, Orta Avrupa'dan ve Baltık'tan gelip İstanbul'a uzanan tarihî ticaret yolları üzerinde önemli bir geçit yeri durumundaydı. Burası, Osmanlılar ve Lehler arasında Moldova üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesinde önemli bir rol oynadı.

Osmanlılar, Hotin önlerinde ilk defa Boğdan Voyvodası Stefan Cel Mare döneminde görüldüler. 1476'da Fâtiş Sultan Mehmed'in ordusuna karşı burası Voyvoda Stefan'ın amcası Vlaicu tarafından başarılı bir şekilde savunulmuştur. 1538'de Petru Rareş'e karşı Osmanlı - Leh ortak harekâtı sırasında kale Leh hatmanı Jan Tarnowski tarafından kuşatıldı. Bender'de yeni bir Osmanlı sancağı kurulduktan sonra Hotin Rareş'e geri verildi. Rareş kaleyi tamir edip genişletti. Kale "pârçalab" denilen kale kumandanının idaresi altındaydı; fakat bunu takip eden yıllarda yeniciler sık sık kaley gelip bir süre kaldılar. 1621'de, Petro Konaşevç - Sahajdaçnyî idaresindeki Ukrayna kazaklarının da yardımıyla Jan Karol Chodkiewicz'in başında bulunduğu bir Leh - Litvanya ordusu, Hotin Kalesi'nin küçük ve kullanışsız oluşu dolayısıyla kale yakınında yeni bir askerî istihkâm yaparak II. Osman'ın kalabalık ordusunun hücumlarına karşı koydu. Bu savaş, o zamana kadar adı pek duyulmayan Hotin'in tanınmasına ve öneminin anlaşılmasına yol açtı. II. Osman'ın Hotin seferine çıkışı (1620) askerî mülâhazalardan ziyade iç siyasete dönük bir hareketti. Osmanlı kaynaklarında, Hotin etrafında son derece müstahkem hendekler ve tabyalar meydana getirildiği, tabur adı verilen istihkâmlar yapıldığı ve mükemmel bir savunma hattı oluşturul-

Hotin Kalesi - Ukrayna